

ANADOLU AĞIZLARININ ETNİK YAPI İLE İLİŞKİSİ SORUNU

ZEYNEP KORKMAZ

I. §. Bilindiği gibi *Anadolu* bölgesi M. XI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadar devam eden sürekli göçler ile bir Oğuz ülkesi haline gelmiştir. Anadoluya Oğuzlar dışında diğer bazı Türk kavimlerinin de geldiği bilinmektedir. Bunlar tarihî kaynakların, ağız araştırmalarının ve yer adları incelemelerinin ortaya koymuş olduğu gerçeklerdir. *Anadolu*'da, Oğuzlar dışındaki Türk kavimlerine ait dil özellikleri kendini ana çizgileri ile belli etmektedir. Bugün Anadolu ağızlarında yer yer göze çarpan $\tilde{n} > y$ (*bubay*/*babañ*, *gendüy*/*kendin*, *kimsiy*/*kimsin*, *alceymi?*/*alacak mısın?*, *yazıyosuy*/*yazıyorsun*), $g > v$ (*dav*/*dağ*, *avuz*/*ağız*, *yalavuz*/*yalnız*, *ğovül*/*gönül*, *sovuk*/*soğuk*), $s > h$ (*hen*/*sen*, *hennen*/*seninle*, *hizi*/*sizi*, *hömür-*/*sömür-*, *hös-*/*sus-*), $y > c$ (*cılki*/*yülki* 'at sürüsü', *cırta-*/*yırta-* 'şarkı söyle') gibi Kıpçakça dil özellikleri, vaktiyle bu bölgeye Kıpçak unsurlarının gelmiş olduğuna delâlet eder. Bunu ayrıca tarihî kaynaklar da destekler. *Anadolu* yer adları incelemesinden, bu bölgeye *Orta-Asya*'dan Çiğil Türklerinin bile geldikleri yargısına varmak mümkündür. *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerine eski devirlerde gelmiş olan, Oğuzlara nisbetle çok daha az sayıdaki öteki Türk kavimlerine mensup unsurlar, zamanla Oğuzlarla karışıp kaynaşmışlardır. Bu karışık kaynaşma durumu onların dil yapısında da kendini göstermiş; özel ağız bölgeleri ortaya çıkmıştır. Biz bugün kavmî bakımdan bir karışık kaynaşmaya uğramış olan bölgelerde, hangi dil özelliklerinin Oğuz dışı Türk kavimlerine ve lehçe gruplarına ait olduğunu filolojik tahliller sayesinde ana çizgileri ile olsun ayırt edebiliyoruz. Nitekim *Kuzey Anadolu*'daki *Bartın* ve yöresi ağızları Oğuzca ile Kıpçakça'nın karışımına güzel bir örnek teşkil eder¹. *Anadolu* bölgesine nisbeten daha yeni devirlerde veya son zamanlarda gelmiş olan Oğuz dışı Türk kavimlerine ait bölükler, yerleştikleri yerlerde

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi almak için bkz. Z. Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması*, Türkoloji Dergisi, C. II, (Ankara 1965, ikinci baskı Ankara 1969) s. 265-287.

genel olarak dil bakımından müstakil adacıklar meydana getirmişler ve mensup buldukları lehçelere ait özellikleri devam ettiregelmişlerdir. *Eskişehir* ve yöresinde yerleşmiş olan *Kırım*'dan, *Kafkasya*'dan, *Kazan*'dan gelmiş Tatar ve Nogay diye adlandırılan unsurlarla, son yıllarda *Kayseri* yöresine yerleştirilen Doğu Türkistan'dan gelme unsurların ve göçmen köyleri adı altında ayrı kümecikler teşkil eden bir kısım *Rumeli* muhacirlerinin dil durumu böyledir. *Anadolu*'daki Oğuz dışı Türk kavimlerine ait lehçelerden gelme özelliklerin tespiti ayrı bir araştırma konusudur. Bu konuda şimdiye kadar ufak tefek denemeler dışında herhangi bir araştırma yapılmış değildir. Esasen bu yazıda bizim üzerinde durmak istediğimiz asıl konu da bu değildir. Bu hususu, sırf Anadolu ağızlarının genel kuruluşu üzerine bir fikir verebilmek için belirtmiş bulunuyoruz. Biz eldeki yazıda, Anadolu ağızlarının oluşumunda rol oynayan Oğuz etnik kolları üzerinde durmak ve bunlardan birkaçını ele almak istiyoruz.

ANADOLU TÜRKÇESİNİN KURULUŞUNDA ÇEŞİTLİ OĞUZ BOYLARININ ROLÜ

2. §. *Anadolu* bölgesi, yukarıda belirttiğimiz özel durumlara rağmen, esas itibariyle bir Oğuz ülkesidir. Bu sebeple dil ve ağız yapısı bakımından bütünü ile Oğuz Türkçesine dayanır. Ancak, hepimizce bilindiği üzere, Oğuzlar da kendi aralarında bir dallanmaya uğrayarak 'boy' adı verilen 24 daha küçük kola ayrılmışlardır. Bu 24 boy, *Üç-Ok* ve *Boz-Ok* adları verilen iki ana kolda toplanmıştır². Tarihî araştırmaların ve *Anadolu* yer adları üzerinde bu bakımdan yapılan arşiv incelemelerinin ortaya koyduğu sonuçlardan, *Anadolu*'nun XI-XIV. yüzyıllar arasındaki fetih ve iskânına yukarıda sözü geçen 24 Oğuz boyundan 23'ünün katılmış olduğu³ anlaşılıyor. Bunlar *Alka-Evli* dışında kalan bütün öteki Oğuz boylarıdır. Ancak, kapladıkları yerlerin genişliği ve nüfus sayıları bakımından birbirine nisbetleri aynı değildir. *Anadolu*'ya gelen Oğuz boylarının bir kısmı *Boz-Ok* bir kısmı da *Üç-Ok* koluna mensupturlar. Demek oluyor ki, *Anadolu* bölgesinde Oğuzların hem *Boz-Ok* hem de *Üç-Ok* koluna mensup teşekküller yurt tutmuş bulunmaktadır.

İşte bu durum, Anadolu ağızlarının kuruluşunda ilk rolü oynamıştır denebilir. Çünkü Oğuzlar uzun süre devam eden göçebe yaşayışlarının da

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniv. DTCE, yayımları: 170, Ankara Üniv. Basm. 1967, 2. Bölüm, s. 199 ve ö.t. (kısaltması: *Oğuzlar*).

³ Bkz. *Oğuzlar* s. 209.

etkisi altında kalarak, şüphesiz standart tek bir *Oğuzca* konuşmamışlar, 24 boy arasında ses ve şekil bilgisi bakımından değişen birtakım ağız ayrılıkları olmuştur. Ayrıca, *Anadolu*'ya 300 yıllık bir zaman süresi içinde ayrı ayrı kümeler halinde gelmiş olan bu *Oğuz* boyları, yerleşme bakımından *Anadolu* içinde de birtakım etnik dalgalanmalara uğramıştır. Gelenlerin bir kısmı *Orta-Asya*'daki yerleşik hayatlarına uyarak, *Anadolu* bölgesinde de yerleşik hayata geçmişlerdir. Bir kısım *Oğuz* zümresi ise, göçebe yaşayış tarzını *Anadolu* içinde de kısa veya uzunca bir süre devam ettirmiştir. Gerek bu durum, gerek *Anadolu*'da *Selçuklu İmparatorluğu*'nun parçalanmasından sonraki yüzyıllarda kendini gösteren türlü tarihî olayların sebep olduğu durumlar, iç göçler, devletin XVIII. yüzyıldaki iskân siyaseti ve konuşma dilinde zaman içinde meydana gelen tabii değişmeler, *Anadolu* içindeki başlangıçta mevcut etnik dalgalanmayı daha da etkilemiş, türlü etnik unsurları birbirine karıştırmış ve bugünkü *Anadolu* ağızlarının teşekkülünde ikinci önemli rolü oynamıştır. Bugün idarî ayırımında küçük müstakil birer bölüm durumunda olan illerin, kendilerine bağlı ilçe ve köyleri arasında bile birçok ağız ayrılıklarının bulunması, yukarıda belirttiğimiz karışmaların tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu da *Anadolu*'daki çeşitli ağız bölgelerinin etnik yapı ile münasebetini tayinde bir güçlük ortaya çıkarmıştır. Bu güçlüğü doğuran sebeplerden biri de, *Anadolu*'daki *Oğuz* boylarının bir süre sonra mensup buldukları boy adlarını bırakmaları ve XV. yüzyıldan buyana *Anadolu*'daki yaşayış tarzları ile ilgili olarak, 'yerli reaya' 'Yürük' veya 'Türkmen' genel adları ile adlandırılmış olmalarıdır. Yürük ve Türkmen adları altındaki *Oğuz* unsurlarının ayrıca, boyların daha küçük dallarını teşkil eden birçok 'oba'lara (*cemaat*) ayrıldıkları görülüyor. Bu *cemaatler* de artık gösterdikleri siyasî faaliyetlere, başlarında bulunan beylerin adlarına, içtimaî meşguliyetlerine veya meslek ve zenaatlarına göre almış oldukları *cemaat* adları ile anılmağa başlamışlardır. *Anadolu*'daki Yürük ve Türkmen zümreleri arasında, bağlı buldukları boylar kesin olarak bilinemiyen yüzlerce *cemaat* vardır⁴. İşte, bütün bu durumlar, *Anadolu* ağızlarındaki belli başlı dil

⁴ Bu hususta bkz. *Oğuzlar*, s. 489-502; A. Refik (Altınay), *Anadoluda Türk Aşiretleri*, İst. Devlet mtb. 1930, s. 223-236; A. Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, Ahmet İhsan Basım. 1936, s. 232-268; İ. Gökçen, *Saruhandaki Yürük ve Türkmenler*, Manisa Halkevi yayımlarından XVI, 1946, s. 94-98; Kâmil Su, *Bahkesir civarında yürük ve Türkmenler*, Bahkesir Halkevi yayını Sayı: 20, İst. 1938, s. 146-160; İsmail Hakkı, *Bahkesirde Çepniler*, Bahkesir Vilâyet mtb. 1935, s. 22 ve ö; A. Rıza Yalgın, *Cenupta Türkmen Oymakları I*, İst. Burhaneddin mtb. 1932, 96 s.; II, III, Ankara Hakimiyeti Milliye mtb. 1933, IV, Adana Türk Sözü mtb. 1934 87 s.; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumelide Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İst. Üniv. Edeb. Fak. yayımlarından: 748, İst. Osman Yalçın mtb, 1957, 342 s.

özelliklerinin etnik yapı ile olan ilişkisi konusunu, çözümünü uzun ve sabırlı çalışmalara bağlı bir sorun haline getirmiştir.

3. §. Daha Anadolu ağızlarının bütün ayrıntıları ile incelenip ortaya konmamış ve ağız bölgelerinin kesin sınırlarla ayrılmamış olduğu bir evrede, bizim böyle bir soruna elatmış olmamız belki büyük bir cesaret işidir. Ancak, biz, *Anadolu*'daki dialektoloji çalışmaları yanında, ele alınıp işlenen bölge ağızlarının etnik yapı ile olan ilişkisi sorununun da birarada yürütülmesi gerektiği kanısındayız. Nitekim, dialektoloji metodu ile tarihî metodun birleştirilmesi yolu ile yapılan deneme ve araştırmalar, verimli sonuçlar ortaya koymuştur. Yanılmıyorsak, bunun ilk denemesi tarafımızdan *Nevşehir ve Yöresi Ağızları ile Bartın ve Yöresi Ağızlarında* yapılmıştır. Sayın A. Caferoğlu'nun, *Kırşehir Vilayetinin Bugünkü Etnik Teşekkülüne Dair Notlar* (TDED.C. II/1-2, s. 79-96) adlı makalesi ile, sayın H. Eren'in 1966 *Türk Dil Kurultayı*'nda *Kıbrıs Ağızları* üzerine yapmış olduğu tebliğ de birer yönü ile bu konu ile ilgilidir. *Nevşehir* ve *Bartın* ağızlarında yapılan bu denemelerin verimli sonuçlara ulaşması, yerleşik ve göçebe Oğuzların *Anadolu* bölgesindeki yayılışları ile ilgili olarak, son yıllarda yapılan tarihî araştırmaların ve arşiv vesikalarının dialektolojiye yardımcı bilgiler ortaya koymuş olması, bize bu ağır soruna yönelme ve bir başlangıç olmak üzere üzerinde durabilme cesaretini vermiştir.

Gerçi biz bugün için, *Anadolu* ağız bölgelerinde meydana gelen etnik karışmalar sebebiyle, değişik ağız özelliklerinden herbirinin hangi Oğuz boyundan geldiğini kesin sınırlarla ve ayrıntıları ile söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak, eldeki tarihî kaynaklardan, arşiv vesikalarından aldığımız sonuçlara ve *Anadolu* ağızları üzerinde yaptığımız karşılaştırmalı çalışmalara dayanarak, *Anadolu*'daki belirli özellikler taşıyan bir kısım ağızların veya bu ağızları birbirinden ayıracı hususiyetlerin hangi Oğuz boylarından geldiğini genel çizgileriyle tayin edebilmekteyiz. Çünkü, *Anadolu*'nun etnik yapısında yüzyıllar boyunca süregelen yukarıda belirttiğimiz karışmalara rağmen, bir yandan da değişik etnik unsurlar, kendilerine ait dil ve ağız özelliklerini büyük bir titizlikle korumasını bilmişlerdir. Bazan küçük bir ağız bölgesinde bile, bir tek gramer şekli için birkaç değişik türün yanyana bulunabilmesi, işte bu koruyuculuk niteliğinin tezahürüdür. Bundan başka, belirli Oğuz boylarından gelme küçük kümelerin kendi adlarını vererek yerleştik-

leri köyler⁵ ve buralarda devam ettirdikleri katıksız ağızlar bu konuda yapılacak çalışmalara sağlam bir temel vazifesi görebilmektedir.

Anadolu ağızlarının oluşumunda rol oynayan başlıca boylar Kayı, Kınık, Avşar, Salur, Çepni, Bayındır, Bayat, Alayuntlu ve Eymir boylarıdır. Arşiv vesikaları ve yer adları üzerinde yapılan incelemeler, daha az oranda olmak üzere öteki boyların da yer aldığını göstermekte ise de, bunların Anadolu ağızlarının teşekkülündeki etki dereceleri hakkında şimdilik birşey söylemeğe imkân yoktur. Eldeki yazıda bir deneme olmak üzere, yalnız Kınık, Avşar ve Salur boyları üzerinde durmakla yetineceğiz:

4. §. **Kınıklar:** Selçuklu hanedanını çıkarmış olan Kınık boyu⁶, *Anadolu*'da oldukça geniş bir alana yayılmıştır. *Güney Anadolu*'nun *Ceyhan* ve *Osmaniye* ilçeleri ile, *Malatya*'nın *Arapkir* ve *Adıyaman* (şimdi ildir) ilçeleri yörelerinde; *Afyon-Dinar*, *Sandıklı*, *Isparta*, *Burdur*, *İzmir-Kınık*, *Bergama*, *Tire*, *Manisa-Alaşehir*, *Demirci*, *Gördeş*, *Kütahya-Simav*, *Balıkesir* bölgelerinde, *Balıkesir* ile *Denizli-Çivril* arasındaki kesimlerde yurt tutmuşlardır.⁷ *Anadolu*'da XVI. yüzyılda Kınık adını taşıyan yer adlarından⁸ ve bunların bugün *Anadolu*'da hâlâ devam edenlerinden, Kınıkların ayrıca *Ankara*, *Kütahya*, *Sivas* *Konya*, *Çankırı*, *Bolu*, *Maraş* yörelerine de serpilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Demek oluyor ki, Kınık boyu, çeşitli cematler halinde daha çok *Batı Anadolu* bölgesinde yayılmıştır. Sayın *Faruk Sümer*, *Oğuzlar* adlı eserinde, *Anadolu*'nun batısında muhtelif yerlere uzanmış olan *Kara Keçili* oymağının muhtemelen *Kayı*lardan olduğunu bildirmekte ise de⁹,

⁵ Anadolu'ya gelen Oğuz boylarından hemen hepsinin kendi adlarını yerleştikleri bazı köylere verdiklerini ve bunlardan bir kısmının bugün de devam etmekte olduğunu görüyoruz. Ancak, bu türlü yer adlarının etnik boylardan mı, yoksa şahıs adlarından mı geldiğinin tayininde pek titiz olmak gerekir. *Anadolu*'da eski ve yeni devirlerde Oğuzlardan kalma yer adları için bkz. F. Sümer *Oğuzlar*, s. 412-449; H. Nihal-Ahmed Naci, *Anadoluda Türklere Aid Yer İsimleri*; TM. II, s. 243-259; *Türkiyede Meskûn Yerler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı yayımı XIII, Seri no: 16 d/I TTK basm. Ankara 1956; *Köylerimiz*, İçişleri Bak. İller İdaresi Genel Mdl. Seri II, Sayı: 3, Başbakanlık Basm. Ankara 1968.

⁶ Bkz. *Oğuzlar*, s. 359.

⁷ Kınıklar hakkında tarihî bilgi ve Anadoludaki yerleşme alanları için bkz. F. Sümer, *Osmanlı Devrinde Anadoluda Yaşayan Bazı Çoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*, İst. Univ. İktisat Fak. Mecm. XI (1949-1950), s. 437-508; *Oğuzlar*, s. 359-362.

⁸ Bkz. *Oğuzlar* s. 212; *Türkiyede Meskûn Yerler Kılavuzu*, s. 681, 682; *Köylerimiz*, s. 351.

⁹ Bkz. *Oğuzlar*, s. 180, 219.

Kara Keçili oymağı mensuplarından derlenen metinler, ağız özellikleri bakımından bunların da Kınık boyuna sokulması gerektiğini gösteriyor. Bunlara *Menteşe* bölgesindeki Kızıl-Keçilileri de ekleyebiliriz¹⁰.

Kınık boyunun yayılmış olduğu bölgelerde, değişik oranlarda olmak üzere, aynı zamanda daha başka Oğuz boyları da yurt tutmuş olduklarından, yer yer bunlara ait özelliklerin öteki boylardan gelme özelliklerle karıştığı, böylece değişik ağız bölgelerinin doğduğu görülüyor. Ne var ki, *Anadolu*'da Kınıkların müstakil olarak oturduğu köylerden alınan malzemeye dayanarak ve dikkatli bir inceleme ile bu karışmaları ayıklayabilmekteyiz. Anadolu ağızlarına Kınık boyundan geçmiş olan başlıca dil özellikleri şunlardır:

1. Eski Türkçe'deki nazal damak *n̄*'si olduğu gibi devam etmektedir: *deñiz*, *seniñ*, *saña*, *yalıñ* 'yalın' gibi.

2. Eski Türkçe'deki kelime başı *k-* ve *k-* tonsuz damak sesleri tonlularak > *ğ-* ve *g-*'ye dönmüştür: *ğız*, *ğan*, *ğurban* 'kurban', *gitmek* gibi.

3. Anadolunun öteki bazı ağızlarında görülen iç ve sonseslerdeki *k>ğ* değişimi görülmez.

4. Hece ve kelime sonlarında akıcı *r* ve *l* ünsüzleri (konson) kolayca düşebilmekte ve kendilerinden önceki ünlüleri (vocal) uzatmaktadır: '*gömedim*' 'görmedim', *vēdik*, *vāmıñ* 'varmış', '*gēmiñ*', 'gelmiş', *ōmüñ* 'ölmüş', *tiki* 'tilki', *bēki* 'belki' v.b.

5. Sonses *-r* düşmesi sebebiyle şimdiki zaman eki *-yor* > *-yo* olmuştur. Bunun şahıs ekleri ile çekimi *-yon*, *yoñ*, *-yo*, *-yoz*, *-yoñuz*, *yolā* şeklindedir: *alıyon*, *alıyoñ*, *alıyo*, *alıyoz*, *alıyoñuz*, *alıyolā* gibi.

6. Belirli ünsüzlerin etkisi ile ünlü incelmeleri meydana gelmiştir: *almes* 'elmas', *āze* 'âzâ', *üyüdük-bille* 'uyuyunca' *alcen* 'alacağım' gibi.

7. *-acak/-ecek* gelecek zaman eki, ünlü düşmesi ile baştaki *-a/-e* sesini kaybetmiştir. Bu ek, kalın fiil kök ve tabanlarından sonra da ince olarak *-cek* şeklinde kullanılır. 1. ve 2. şh. ekleri ile çekilirken hece kaynaşmasına uğrar: *bulcen*, *bulceñ*, *bulcek*, *bulcez*, *bulceñiz*, *bulceklē* gibi.

8. Ünlü düşmesinden meydana gelen uzunluklar dışında, sözcüklerin ilk hecelerinde aslı ünlü uzunlukları ile ilgili uzun ünlüler vardır: *āltın* 'altın', *gāşmak* 'kaçmak', *dīmek* 'demek', *ālmak* 'almak', *çālmak* 'çalmak', *dāl-mak* 'dalmak', *yāz-mak* 'yazmak' gibi.

¹⁰ Bkz. F. S ü m e r, *Osmanlı Devrinde Anadoluda Kayılar*, Belleten Sayı: 47, s. 59, 596.

9. Fiillerin soru şekillerinde, *-mu?/-mi?* soru ekinin, bazı kiplerin çekiminde kip ekinden önce geldiği görülmektedir: *yey micen?* ‘yiyecek miyim?’, *geli miyoñ?* ‘geliyor musun?’, *yatu-miyoñ?* ‘yatıyor musun?’ gibi.

10. Görülen geçmiş zaman (şuhudî mazi) kipi dışında, genel olarak bütün öteki kiplerin çekiminde I. şahıs için *-m* eki yerine *-n* eki kullanılmaktadır: *isderin* ‘isterim’, *dēyi-veren* ‘deyivereyim’, *ğabil etmen* ‘kabul etmem’, *yey-micen?* ‘yiyecek miyim?’, *alcen* ‘alacağım’, *geliyon*, *ağleyon* ‘alıyorum’ v.b. Bu duruma göre Kınık boyu büyük bir çoklukla *Batı Anadolu* bölgesinde yayılmış ve bu bölge ağızlarının ana yapısının kurulmasında başlıca rolü oynamıştır. Öteki bölgelere yayılışı uzantılar veya küçük dil adacıkları halindedir. Bu sebeple *Orta Anadolu*’ya giren yerlerle, *Orta Anadolu*’nun özellikle kuzey kesimindeki ağızların oluşumunu bir dereceye kadar etkilemiştir.

5. §. **Avşarlar:** *Anadolu*’ya geldikleri tarihlerden başlayarak, *Kars*, *Maraş*, *Antep*, *Kozan*, *Adana* (Çukurova), *Orta Anadolu*’da *Karaman*, *Sivas-Divriği*, *Kangal*, *Suşehri*, *Ankara-Haymana*, *Bâlâ*, *Bolu*, *Kayseri-Pınarbaşı*, *Kastamonu*, *Manisa-Demirci*, *Kütahya-Uşak*, *Aydın-Bozdoğan-Söke-Birgi*, *Muğla-Milâs* dolaylarında yurt tutmuşlardır¹¹. Bugün *Anadolu*’da *Kayılar* da n sonra ikinci sırayı almak üzere 86 yer adı bırakmış olan bir oğuz boyudur¹². *Anadolu*’nun muhtelif bölgelerinde hem *Türkmenler* hem de *Yörükler* arasında yayılmış olan *Avşarlar*, kendi aralarında *Receptli Avşarı*, *İmanlı Avşarı*, *Köpekli Avşarı*, *Dulkadirli Avşarı*, *Bedil Avşarı*, *Kazıklı* ve *Kara Gündüzlü Avşarı* gibi özel birtakım adlar da almışlardır¹³. Yukarıda saydığımız bölgeler ağızlarının teşekkülünde *Avşar* boyundan gelen özellikler göze çarpmaktadır. Ancak, *Anadolu*’nun bu bölgeleri başka *Oğuz* boylarından gelen unsurlarla da karışmış olduğundan, bunlar arasında zamanla *Avşar* ağız özelliklerini asgariye indiren ve eriten yerler de görülmektedir. Nitekim, tarihî kaynaklara ve arşiv vesikalarına göre, XVI. yüzyılda yoğun bir *Avşar* bölgesi olarak görünen *Maraş*’ın bu gün *Avşar* ağız özelliklerinden uzak bir durum taşıdığı tesbit edilmektedir. Şüphesiz bunda, yüzyıllar boyunca kendini gösteren yer değiştirmelerin ve iç göçlerin rolü büyüktür. Bugün, *Türkiyede Meskûn Yerler Kılavuzu* ve *Köylerimiz* adlı eserlerde *Maraş* bölgesine ait hiçbir *Avşar* köy adına raslanamamış olması da bu durumu az çok tanıklamaktadır. Buna karşılık *Gaziantep*, *Malatya*, *Tunceli*, *Elâzığ* ağızlarında *Av-*

¹¹ *Avşar*’ların tarihî devirleri ve yayılma alanları hakkında geniş bilgi almak için bkz. F. Sümer, *Avşarlara Dair*, Köprülü Armağanı, s. 453-478; *Oğuzlar*, s. 256-288.

¹² Bkz. *Oğuzlar*, s. 450’deki listeye.

¹³ Bkz. *Oğuzlar*, s. 261-288

ş ar l a r d a n gelme özelliklerin hâkim duruma geçtiği göze çarpıyor. Bu durum *Gaziantep* ve yöresi ağızlarında, *Malatya*, *Tunceli* ve *Elâzığ* bölgelerine oranla çok daha güçlüdür. Anadolu ağızlarına *Avşarlar* d a n geçmiş olan önemli özellikler ş unlardır:

1. K ı n ı k boyundan gelme özelliklerde görüldüğü gibi, kelime başındaki *k-*, *k-* ünsüzleri tonlulaşara *k > ğ*-ve *ğ*-ye dönmüştür.

2. Kurallı olarak değil fakat sporadik olarak *r* ve *l* ünsüzlerinin düş-tüğü görülür. Bu ünsüzler daha çok boğumlanma bakımından zayıflamış olan *r* ve *l* sesleri durumundadır. Öyle sanıyoruz ki, bu ünsüzlerin boğumlanmalarının zayıflama veya düşmelerinde K ı n ı k boyu ağızlarının etkisi olmuştur: *ge* 'gel' *gelî* 'gelir', *gelirsem*, *ordan* gibi.

3. *r > l* değişmesi vardır: *belber*, *diyelek âlyalak* gibi.

4. *di-*, *vir-*, *yi-* örneklerinde görüldüğü üzere, Eski Türkçe'deki ilk hece *i*-leri genel olarak açılmadan süregelmiştir: *dimiş*, *dî-kine*, *añnadı-virin* gibi.

5. Sözcüklerin iç ve soneslerindeki patlayıcı, tonsuz, damak *k*'ları boğumlanma bakımından geriye kayarak sızıcı, tonlu gırtlak *h*'sına dönüşmüştür: *vahıt*, *bağdı-hına* 'bakdı ki', *yoh*, *alamah* 'alamayız' gibi.

6. İki ünlü arasında bulunan *ñ*, *g*, *y*, *ğ*, damak ve yanak ünsüzleri hece kaynaşması ile eriyip kaybolarak yanlarındaki ünlüleri uzatmışlardır: *bâã* 'bana', *sâã* 'sana', *giri* 'geriye', *koşê* 'köşeye', *atizñ* 'atımızın' gibi.

7. *eyle*, *beyle* örneklerinde de görüldüğü üzere, yuvarlak ünlülerdeki düzleşme, *y* ünsüzünün erimesi ve hece kaynaşması olaylarının kuvvetli olması sebebiyle, bu boydan gelme ağızlarda şimdiki zaman eki *-iyor*, ya düzleşip diftonglaşarak *-iy/ -iy* şeklini almış, veyahut da büsbütün ünlüleşerek uzun bir *-î/ -î* sesine dönmüştür. Bu ek, kişi ekleri alarak çekildiğinde şu şekillere girer: *geliyim* 'geliyorum', *geliyin*, 'geliyorsun' *geliy* 'geliyor', *geliyik* 'geliyoruz', *geliyiniz* 'geliyorsunuz', *geliyeler* 'geliyorlar', *gedim*, *gediñ*, *gedi*, *gedik*, *gediñiz*, *gediler*; olumsuzunda *bilmim*, *bilmîñ* v.b.

8. Geniş zamanın olumsuz şekli 1. şahısta da *-maz/ -mez* eki ile kurulur: *almazım* 'almam', *almazıñ* 'almayız'; *gelmezim*, *gelmezik*; *dimezim*, *dimezik* gibi.

9. Eski Türkçe'deki *-kına/ -kine* pekiştirme edatı, çekimli fiiller yanında olduğu gibi devam ediyor: *dimiş-kine* 'demiş ki', *dikine* 'diyor ki', *yatsa-kine* 'yatsa ki', *alsa-kine* 'alsa ki' gibi.

10. Çekimli fiillerde kullanılan I. şahıs eki *-m*'dir: *bahtım* 'baktım', *çihacâm*, *dimezim* gibi.

11. *-ışın/-işin*, *-ıncağ/-incek* zarf-fül (gerundium) türleri boldur: *alışın* 'alınca' *alı-virişin* 'aliverince', *deyincik* 'deyince', *alıncağ* 'alınca' gibi.

12. Üçüncü şahıslarda *-acak/-ecek* olarak değil, yalnız *-cağ/-cek* olarak kullanılan gelecek zaman eki, 1, ve 2. şahıs çekimlerinde hece kaynaşmasına ve daralmaya uğrayarak çoklukla *-cım*, *-cık*, *-cîñiz* şekillerine girer: *ne bilecım* 'ne bileceğim', *ne bilecık* 'ne bileceğiz', *ne deyciñseñ* 'ne diyeceksen', *ne deyciñseñiz* 'ne diyecekseniz' gibi.

13. *Gaziantep* ağzındaki, yabancı sözcüklerden geçme önses *h*'sının tonlularak *h*'ya dönüşü (*hanım*, *haber* gibi), *Avşar* boyundan gelme bir özellik olmasa gerek. Çünkü öteki bölgelere ait *Avşar* ağzında böyle bir ses değişmesi yoktur.

Bu duruma göre, bir kısım *Orta Anadolu* ağzları ile *Güney-doğu Anadolu* ağzlarının teşekkülünde *Avşar* boyunun rolü daha hâkimdir.

6. §. **Salurlar:** Salurlar da *Anadolu*'ya nisbeten kalabalık bir küme halinde gelmiş olan *Oğuz* boylarındandır. *Anadolu*'da bıraktıkları yer adları bakımından 24 *Oğuz* boyundan 7. sırayı alırlar.¹⁴ Küçük gruplar veya oymaklar halinde, başlıca *Anadolu*'nun *Tarsus*, *Kars (Kadirli)*, *Koçhisar*, *Konya-K. Ereğlisi*, *Sahra*; *Niğde-Karahisar ilçesi*; *Nevşehir-Ürgüp*; *Aksaray-Eyüpili*; *Amasya güneyi*, *Sivas Çankırı*, *Kastomonu-Küre*, *Sinop*, *Bolu*, *Çankırı*, *Çorum Manisa (Akhisar, Gediz, Gördes)* yöresinde yer almışlardır.¹⁵ Bunların Salurlu, Aksalur, Salihler, Şeyh-Salur, Yahyalı Akbaşlı, Gayır-Hanlı, Hacı-Kaya, Akıncılı, Emet-Kethüda, Ala-Bozlu, İldeğen adlarını taşıyan oymakları vardır.¹⁶ sayın Faruk Sümer, *Anadolu*'da yer adları bırakmış olan *Ulaşların* da *Salurlardan* olması ihtimalini ortaya atmaktadır.¹⁷ *Anadolu* ağzlarına *Salurlardan*¹⁸ geçtiği tesbit edilen başlıca özellikler şunlardır:

¹⁴ Bkz. *Oğuzlar*, s. 331.

¹⁵ Bkz. *Oğuzlar*, s. 332, 333, 436; *Köylerimiz* 457.

¹⁶ Bkz. *Oğuzlar*, s. 332, 333.

¹⁷ Bkz. *Oğuzlar*, s. 332; F. Sümer, *Çukurova Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Ankara Üniv. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, C.I/I (Ankara 1964) s. 70.

¹⁸ *Salur* boyu hakkında geniş bilgi almak için bkz. M.F. Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar*, TM. I, s. 191-198; F. Sümer, *Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Çoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*, İst. Üniv. İktisat Fak. Mec. XI (1949-1950). s. 453-459; *Oğuzlar*, s. 327-335.

1. Sözcüklerin iç ve sonseslerindeki kalın damak *k*'ları Avşarlar da olduğu gibi sızıcı, tonlu gırtlak *h*'sına döner.

2. İlk hecelerde Kınık boyunda olduğu gibi aslı ünlü uzunlukları göze çarpar.

3. Sözcüklerin ilk hecelerinde kuvvetli vurgular ve yer yer vurgudan ileri gelen uzunluklar dikkati çekmektedir. Daha doğrusu, özel bir konuşma üslûbu, dolayısıyla, vurguların ilk hecelere aktarıldığı görülüyor: 'virrik, 'ekerik, 'çekmiş, 'diñelmiş gibi.

4. Sözcük başlarında *b* > *p*- değişiminden doğmuş *p*'ler vardır: *piçah* 'bıçak' *pirçah* 'burçak', *pañır* 'bakır', *piñar* 'pınar', *paltalamah* 'baltalamak' gibi. Bu değişme sporadik olarak *d*- ve *g*- ünsüzünde de görülür: *dünya* > *tünya*, gibi. Ayrıca eski *k*- sesini koruyan örneklere rastlanır: *kolge* 'gölge', *kom* 'gömmek' gibi.

5. Yuvarlak ince ünlüler yanında bulunan *g, k, ğ* damak ünsüzleri, yanlarında bulunan bu ince yuvarlak ünlüleri kalınlaştırır ve orta boğumlanmalı yarı kalın ünlüler meydana gelir: *güz*, *ğor'*, *koft*, *koş*, *kolge*, *uğut*, 'uğüt-', *tüket*- 'tüket-', *düğün* 'dügün', *kölü* 'köylü' gibi. Ancak, bu özelliğin başka bazı boylar ağızlarında da yer aldığı unutulmamalıdır.

6. Kelime başlarındaki tonsuz artdamak *k*'ları patlayıcı tonlu gırtlak *γ*'sına döner: *γız*, *γaya*, *γat*-, *γorhu* gibi.

7. Çekimli fiillerde 1. şh. teklik eki *-m*, çokluk eki *-k* ve *-h*'dir: *ekerim*, *almıssım* 'almışım', *ekerik*, *almıssıh* 'almışız', *geliyoruh* 'geliyoruz', *yapacağıh* gibi.

8. Datif eki ile birlikte kullanılan sınırlama (limitativus) fonksiyonundaki *kadar* edatı yerine, eski *tegin* edatından çıkmış ve hece kaynaşmasına uğramış *-dan / -den* eki kullanılır: *gırhadan* 'kırka kadar', *altmışadan şindi-yeden* 'şimdiye kadar', *zabādan* 'sabaha kadar', *āşamadan* 'akşama kadar' gibi.

9. -gelecek zaman eki, ek sonundaki *k* ünsüzünün yanındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi dolayısıyla hep kalın olarak kullanılır ve *-cah* şeklindedir. 1. ve 2. şahıs ekleri ile çekildiğinde hece kaynaşmasına ve ünlü uzamasına da uğrar: *alacām* 'alacağım', *alacāñ* 'alacaksın', *alacah*, *alacāh* 'alacağız', *alacāñız* 'alacaksınız', *alacahlar* gibi.

10. Şimdiki zaman ekinde, aynı ekin birbirinden ayrı ses değişmelerine uğramış iki çeşidi göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi *yoru-* yardımcı

fiilinin geniş zaman çekimi ile kurulan eski tasvirî fiil şeklinin aynen devamıdır: *geliyorur* (<gel-i yoru-r) 'geliyor', *alıyorur*, *başlıyorur* *dərmeniñ yapısına duruyorur*, *yapıyı vuruyorur deyiyorur ki* gibi. Hattâ, bu şeklin y ünsüzünün etkisi altında incelmış -yörür'lü türleri de vardır: *gidiyörür*, *gaynyörür* gibi. Fakat *yoru-* ve *yörü-* yardımcı fiilleri ile yapılan bu tür, yalnız üçüncü şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde korunmuştur. Diğerlerinde genellikle kaybolmuştur. Salur boyundan gelme unsurların yerleştiğini tesbit ettiğimiz Ürgüp'e bağlı *Salur*, *Aksalur*, *Ulaşlı* ve *Karacaören* köylerinde bu ek hep böyledir. Aynı durum bir kısım Niğde bölgesi (*Fertek* v.b.) ağızlarında da vardır. 1. ve 2. şh. çekimlerinde ek hece kaynaşması ve hece yutulması olayları dolayısıyla kısalmış bulunmaktadır: *görüyom*, *görüyoruğ*; *görüyoñ*, *görüyoñuz* gibi.

Yoru- yardımcı fiilinin geniş zaman çekimi ile kurulan yukarıdaki *yorur* şeklinin, yalnız sonsesteki -r düşmesi ile, *Manisa*, *Denizli*, *Aydın*, *Muğla*, *Isparta* (Ş. Karaağaç), *Niğde* ve *Nevşehir* (*Derinkuyu*) bölgesi ağızlarında da devam ettiği görülüyor: *āşam oluyor* 'akşam oluyor', *dümeyoru* 'durmuyor', *alıyoru*, *güliyoru*, *geçiyoru*, *ısloru*, 'ıslıyor' gibi.

Şimdiki zaman için kullanılan ikinci ek türü, ünlü düzleşmesine uğramış ve sonsesteki r ünsüzü düşmüş olan -ya / -ye ekidir. Bu ek de çoklukla 3. şahısta kullanılır. *alıya*, *alıyala*; *görüya* *görüyalara*, *veriye*, *veriyeler*; *almaya*, *almayalar*; *alıyañ* 'alıyorsun', *nipyañ* 'ne yapıyorsun' gibi. *Bolu*, *Kastamonu*, *Samsun*, *Zonguldak*, *Bartın* ve yöresi ağızlarında yaygın olan bu şekil, Orta Asya Türkmenleri arasındaki Salurların da karakteristik şimdiki zaman ekidir¹⁹. Ancak, Salur boyunun yayılmış olduğu bölgelerde, böyle birbirinden ayrı iki ekin yer almış bulunması, şimdilik izahı zor bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada daha kesin söz söylenebilmesi için, araştırmaların daha sonra vereceği sonuçları beklemek uygun olacaktır.

Bu kısa açıklamadan sonra, yerleşme yerlerine ve ağız özelliklerine bakarak Salurların, *Orta Anadolu* ile bunun kuzeye uzanan kesimlerinde daha çok yer aldıkları, ayrıca *Batı Anadolu*'nun muhtelif bölgelerine de uzanmış oldukları yargısına varılabilir.

Sözlerimizi bitirirken Anadolu ağızları içinde önemli olan iki hususa daha dokunmak isteriz. Bunlardan biri, *Ankara*, *Kastamonu*, *Çankırı*, *Ordu* v.b. ağızlarda görülen, bazı eklerin ilk yapılarını koruyarak düz ünlü almış kelimelerde bile daima yuvarlak olarak kullanılışındır: *vardur*, *getür-*, *alur*, *eliñde*

¹⁹ Bkz. J. Benzing, *Über die Verbformen im Türkmenischen*, Berlin 1939, s. 54.

gibi. Diğeri de *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde rastlanmakla birlikte, asıl *Denizli*, *Aydın*, *Muğla* bölgelerinde yoğunlaşan şimdiki zaman ekinin durumudur. Şimdiki zaman kipinin esas fiile eklenen *yörü-*, *var-*, *yat-* yardımcı fiilleri ile kurulması ve bunların ses değişmelerine uğrayarak almış oldukları *gidiyatırın* 'gidiyorum', *gidip-patırın*, *gidi-patırın*, *gidip-bārın*, *gidip-bārtı*, *gidip-bāñ* 'gidiyorsun', *gidip-bōrün*, *gidip-bōrüz* gibi ilgi çekici şekillerdir. Bunlara şimdiki zaman ekinin yalnız olumsuzunda görülen ve arkaik bir şekil olarak devam eden eski *u-* 'muktedir olmak' yardımcı fiilinin kalıntısını da eklemek gerekir: *alīyomēn* 'almıyorum', *alīyomez* 'almıyoruz', *geliyomēn* *geliyomez* gibi.

Orta Anadolu'nun *Ankara-Kastamonu*, *Bolu* arasındaki bölgelerine ve *Güney-Batı Anadolu*'nun *Denizli*, *Aydın*, *Muğla* kesimlerine vaktiyle kesif miktarda *Kayılar*la bunlara ilâveten *Alayuntlu* ve *Eymir* boylarının yerleştikleri bilinmektedir. Yukarıda saydığımız ağız özellikleri buralara *Kayı* ve *Alayuntlulardan* geçmiş bulunmaktadır kanısındayız. Bu hususu başka bir yazımızda ayrıca ele almak istiyoruz.

Son olarak diyebiliriz ki, *Anadolu* ağızlarındaki dil özelliklerinin bu özellikleri meydana getiren etnik yapı ile ilişkisi sorununda daha ayrıntılı ve kesin sonuçların alınabilmesi, şüphesiz her küçük ağız bölgesinin yalnız dialektoloji bakımından değil bu yönden de derinlemesine bir incelemeye tabî tutulması ile mümkün olacaktır²⁰.

²⁰ Bu yazıda gösterilen örnekler ve gramer şekilleri için özel malzememizden ve *Anadolu* ağızları üzerine yayınlanmış olan bütün eserlerden yararlanılmıştır.